

капитал олиб келиши, балки, иқтисодиётнинг самарадорлигини ошириш, шунингдек, ички ва ташқи бозордаги ўрнини мустаҳкамлаши мумкин

ДАВЛАТ УЛУШИ МАВЖУД АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИГА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИТОРЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ ХИТОЙ ТАЖРИБАСИ

Маматов Бахромжон Шавкат ўғли
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси, PhD.
mamatov-bahrom@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада Хитойнинг давлат секторини ислоҳ қилиш йўллари келтирилган. Давлат компанияларини сотишга эмас, балки рақобатбардошлик ва бошқарув самарадорлигини оширишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар кетма кетлиги ўрганилган. Ўзбекистонда давлат улуши мавжуд корхоналарга хусусий капиал жалб қилиш орқали самарадорликни ошириш йўллари тўғрисида илмий хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: давлат улуши, капитал самарадорлиги, активлар самарадорлиги, инвестициявий жозибаторлик.

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражаси унда яратилган инвестиция муҳитига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Инвестиция муҳитининг қулайлиги инвестиция фаолиятининг ривожланиши, ички ва ташқи инвестицияларни жалб қилишнинг кўлами, йўналишлари ва самарадорлигига таъсир қилади. Шунинг учун, юқори инвестиция жалб қилиш меъёрига эга бўлган мамлакатлар, бошқа шарт-шароитлар бир хиллиги ҳолда, одатда, юқори иқтисодий ўсиш суръатларига эга бўлмоқдалар.

Хусусий секторнинг мавжуд бўлиши бозорда молиявий рағбат учун рақобат шаклланишини таъминласа, давлат сектори кўпчилик ҳолларда иқтисодий мақсадларга эришишни ўзининг бош мақсади сифатида кўрмайди. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, давлат сектори ишлаб чиқаришни максимал даражада ошириш ва ресурсларни самарали тарзда тақсимлаш учун етарли даражадаги юқори мотивация эга бўлмайди, бу эса ҳукуматнинг кўп харажатли, кам даромадли корхоналарни бошқаришга сабаб бўлади.

Хусусийлаштириш тўғридан-тўғри иқтисодий мақсадларнинг сиёсий мақсадлардан устун бўлишига йўналтирилади, бу бозор иқтисодиётини ривожлантиришга олиб келади. Хусусийлаштириш орқали ҳукуматнинг иқтисодиётдаги ўрни қисқаради, шунинг учун ҳукуматнинг иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатиши эҳтимоли камроқ бўлади.

Давлат тасарруфидан чиқариш давлатга иқтисодий муносабатларда фаол иштирок этиш имконини берадиган иқтисодий механизмлардир. Хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқаришнинг асосий омили мулкни бошқариш самарадорлиги ҳисобланади.

Жаҳон амалиётида, иқтисодиётнинг истиқболли ва юқори технологияларга асосланган тармоқларидаги давлат корхоналарига хорижий инвестицияларни

жалб қилиш механизмларини такомиллаштириш борасида кўплаб илмий тадқиқот ишлари амалга ошириб келинмоқда. Ушбу тадқиқотларда жаҳон инвестициялар бозорларига кучли интеграциялашувни таминлаш, хорижий инвестицион банклар ва фондлар билан инвестициявий йўналишда ҳамкорликни ривожлантириш, ҳамда, халқаро фонд бозорларидан мамлакатга портфел инвестицияларни жалб қилишни ривожлантириш муаммолари ва давлат активларини тўғридан-тўғри хорижий инвесторларга сотиш афзалликлари белгилаб берилган.

Эллиот ва Склар томонидан нашр этилган илмий ишларида, хусусий корхоналар давлат корхоналарига қараганда самаралироқ, чунки хўжалик юритиши жиҳатидан тежамли, меҳнат унумдорлиги юқори ва қонунчилик чекловлари кам бўлади деган назария илгари сурилган. Хусусийлаштириш тарафдори бўлган Савас хусусийлаштиришнинг турли хил усулларидан тўғри фойдаланишни намоиш этувчи хусусийлаштириш назарияси, амалиётини ва хизматларни алтернатив равишда тақдим этиш механизмларини тавсифлайди²⁰.

Бозор иқтисодиётидаги давлатнинг институционал ёндошувдаги ролини ўрганишда Ж.Стиглицнинг хизматлари катта аҳамиятга эга бўлиб, унда «бозор камчиликлари»ни аниқлаган иқтисодиётнинг давлатдаги тутиш мотивлари ўрганилган.²¹

Марказий осие мамлакатлари орасида давлат корхоналари орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш Тожикистонлик олим Р.Б. Бердиев томонидан ўрганилган бўлиб, Р.Б. Бердиев фонд бозорлари ривожланмаганлигини давлат улуши мавжуд корхоналарга хорижий инвесторларни жалб қилишда асосий тўсқинлик қилувчи фактор сифатида кўради²².

Тарихда мамлакат, давлат секторини ислоҳ қилиш туфайли нафақат кўшимча молиялаштиришни жалб қилиш, балки янада самарали бошқарув ва ишлаб чиқариш жараёнларини жорий этиш орқали иқтисодий ривожланишнинг янги босқичига ўтишга қодир бўлганига бир қатор мисоллар мавжуд. Ижобий ўзгаришларга эришган давлатлар орасида Хитой, Сербия, Венгрия ва Полшани ажратиб кўрсатиш мумкин. Бошқа томондан, Россияда давлат секторининг сотилиши хусусийлаштиришнинг бундай усулда амалга оширилмаслиги кераклигининг намунасидир.

Хитойнинг давлат секторини ислоҳ қилиш йўллари Шарқий Европа тажрибасидан сифат жиҳатидан фарқ қилди. Дастлаб, Хитойда давлат компанияларини сотишга эмас, балки рақобатбардошлик ва бошқарув самарадорлигини оширишга эътибор қаратилди. Бу жараённи уч босқичга амалга ошди:

1. 1978-1983. Давлат компанияларининг автономлигини (мустақиллигини) ошириш ва молиявий марказсизлаштириш.

²⁰Sclar, Elliot, 2000. Вы не всегда получаете то, за что платите: экономика приватизации. Ithaca, Нью-Йорк: Издательство Корнелльского университета.

²¹Андрефф В. Российская приватизация: подходы и последствия. Вопросы экономики № 6, 2004; Россия – 2015 / Под ред. акад. Л.И. Абалкина. М.: ММВБ, 2000; Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства: Учебник. М.: НОРМА, 2001;

²² Бердиев Р.Б. Роль приватизации в привлечении иностранных инвестиций (на материалах Республики Таджикистан): дис. – Таджикский государственный аграрный университет, 2006. - С. 135.

Асосий ғоя давлат секторида ўзини ўзи бошқариш даражасини ошириш ва уларнинг самарадорлигини таъминлаш учун рағбатларни кучайтириш эди. 1978 йил октябр ойида Сичуан провинцияси ҳукумати танланган 6 корхонада автономияни кенгайтириш бўйича эксперимент лойиҳани бошлади. Ушбу корхоналарда маркетинг, инновацион ривожланиш, ишлаб чиқариш ҳажмини мустақил белгилаш, режадагидан ортиқча даромадларни тасарруф этиш имконияти берилди. Келгусида тушган маблағлар учта йўналишда тақсимланиши мумкин эди: ижтимоий фаровонликни ошириш, инвестиция киритиш ва ходимларга бонусларни тўлаш. «Тажрибавий амалиётда қатнашаётган корхоналар сони 6 тадан 1979 йилда 4,200 тагача ўсди ва 1980 йилда деярли 10000 тага етди ва ўз ичига ўрта ва йирик корхоналарни қамраб олди»²³.

1980 йилдан бошлаб фискал номарказсизлаштириш босқичма-босқич амалга оширила бошланди. Шу пайтгача фискал даромадларнинг катта қисми маҳаллий ҳокимият томонидан тўпланган ва юқори бюджетларга юборилган. Кейинчалик марказий ҳокимият провинцияларнинг эҳтиёжлари учун маблағларнинг бир қисмини маҳаллий ҳокимият органларига қайтарарди.

2. 1984-1991. Икки томонлама нархлар тизими ва “шартномавий мажбуриятлар тизими».

Давлат корхоналарининг автономлигини ошириш мақсадида 1984 йилда икки томонлама нархлар тизими (режали ва бозор) жорий этилди. Шундай қилиб, бир томондан, давлат компаниялари сотиш, фойда ва маҳсулдорликни ошириш бўйича белгиланган режаларни бажаришлари керак эди. Бошқа томондан, режалаштирилган маҳсулотларни сотиш учун бозор механизмларидан фойдаланиш имконияти юзага келди.

3. 1992-1996 йиллар. Бозор иқтисодиётини шакллантиришга ва акциядорлик жамиятларини шаклланиришга йўналтириш.

Дэн Сяопин расмий равишда Хитой иқтисодиётида бозор механизмларини яратишга эътибор қаратишни эълон қилди. Шунини таъкидлаш керакки, айрим сиёсий сабабларга кўра улар «хусусийлаштириш» атамасини ишлатмасликка ҳаракат қилишди ва хусусийлаштириш атамасини "иқтисодий тизимни ўзгартириш" билан алмаштиришди. 1993 йилда давлат корхоналарининг капитал таркибини диверсификация қилиш механизми қабул қилинди ва шу орқали хусусий инвесторга мулкдорлардан бири бўлишга имконият яратилди²⁴.

1995 йилда Хитой ҳукумати «Катталарни сақлаб, кичикларга йўл беринг»²⁵ деган ислохот дастурини эълон қилди. Асосий мақсад давлат секторини ислох қилиш ва унинг мамлакат иқтисодиётидаги улушини камайтириш эди. Асосий ғоя шундан иборат эдики, давлат назорати фақат стратегик соҳалардаги йирик давлат корхоналари устидан сақланиши керак.

²³Tsui, A. S., Bian, Y., & Cheng, L. K. H. (2006). China's domestic private firms: Multidisciplinary perspectives on management and performance. MESHарре.

²⁴Wang S. S., Jiang L. Location of trade, ownership restrictions, and market illiquidity: Examining Chinese A-and H-shares //Journal of Banking & Finance. – 2004. – Т. 28. – №. 6. – С. 1273-1297.

²⁵Wu J. Market socialism and Chinese economic reform //A paper submitted to the IES's Round Table on "Market and Socialism Reconsidered". Available at bm. usk. hk. – 2004.

1990-1991 йилларда Шанхай ва Шензжен биржалари очилди²⁶, кейинчалик улар хусусийлаштириш бўйича амалга оширилган битимларнинг асосий савдо майдонларига айланди.

Хитойда акцияларнинг 4 асосий тури ажратиб кўрсатилган. Жисмоний шахслар учун сотишга мўлжалланган акциялар (А-акциялар) фақат хитой юанига сотилган. 1993 йилда қабул қилинган «Корхоналар тўғрисида» ги қонунга биноан, А-акциялари IPOга кирган компаниянинг эмиссия қилинган барча акцияларининг камида 25 фоизини ташкил қилиши керак эди (яъни компаниянинг камида тўртдан бир қисми маҳаллий мулк эгаларига тегишли бўлиши керак). Ўз навбатида, хорижий инвесторлар учун мўлжалланган Аакциялари (Гонконг долларларида Макао, Гонконг ва Тайван резидентлари томонидан сотилган) ҳамда Н ва Н-акцияларга (Гонконг ва Нью-Йорк биржаларида сотилган) бўлинган. Хитой компанияларининг чет эл инвесторлар учун мўлжалланган акциялари (В-, Н- ва Н-тип) А туридаги акциялар нархига чегирма билан хорижий инвесторларга сотилган²⁷.

Умуман олганда, «акцияларни сотиш орқали хусусийлаштириш, капитал таркибини сезиларли даражада диверсификациялаш ва Хитой иқтисодиётидаги давлатнинг ролини 78% дан 30% гача камайтириш имконини берди. 4000 га яқин давлатнинг ўрта ва кичик корхоналари қайта тузилди. Гао ва Меггинсон ҳисоб-китобларига кўра, қисман хусусийлаштириш натижасида Хитой 566 миллиард АҚШ долларига яқин маблағни қўлга киритди»²⁸.

Хитойда давлат секторини қайта қуриш, бир томондан, иқтисодий ўсишнинг ўзига хос манбасига айланди, аммо бошқа томондан, меҳнат бозорида сезиларли ўзгаришларга олиб келди. Лийнинг томонидан ўтказилган тадқиқотлар маълумотларига кўра «1998 йилдан 2004 йилгача ўтказилган ислохотлар натижасида давлат корхоналарида ишловчиларнинг қарийб 60% қисқарган. Ушбу даврда давлат ва коммунал мулк корхоналаридаги пасайишларнинг умумий сони қарийб 30 миллион кишини ташкил этди»²⁹.

Хитой ҳукумати менежмент амалиётида ривожланган мамлакатлардан сезиларли даражада ортда қолаётганини аниқ билган ва менежмент соҳасидаги Ғарб тажрибаси ва билимларини қабул қилиш учун барча имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилган.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, Хитой тажрибасидан келиб чиққан ҳолда тижорат банкларида хусусийлаштириш жараёнларини тугаллаш, банк капиталини оширишга акциялар дивидендига қизиқадиган хорижий портфель инвесторларни жалб қилиш учун, аввал тижорат банкларининг рентабеллик кўрсаткичларини кўтариш керак.

Давлат улуши юқори бўлган банклардаги мавжуд менежментдан ушбу вазифанинг бажарилишини кутиш қийин. Шунинг учун, ушбу ҳолда ҳам Хитой

²⁶Tian L. Government shareholding and the value of China's modern firms. – 2001.

²⁷Sun Q., Tong W. H. S. China share issue privatization: the extent of its success //Journal of financial economics. – 2003. – Т. 70. – №. 2. – С. 183-222.

²⁸Huang Y., Kalirajan K. P. Enterprise reform and technical efficiency of China's state-owned enterprises //Applied economics. – 1998. – Т. 30. – №. 5. – С. 585-592..

²⁹Van Quan N., Giao V. C. E-government and State Governance in the Morden Time //VNU Journal of Science: Legal Studies. – 2019. – Т. 35. – №. 3.

тажрибасидан келиб чиққан ҳолда банклар устидан самарали ташқи бошқарувни ташкиллаштириш учун хусусийлаштирилиши лозим бўлган банклардаги давлат акциялар пакети халқаро молия институтларига ишончли бошқарувга берилиши мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Халқаро молия институтлари зиммасига тижорат банки капитал рентабеллигининг кўтарилиши масъулияти юкланиши учун унга корпоратив бошқарув усуллари доирасида кенг ваколатлар берилиши лозим. Бундай ёндашув давлат улуши юқори бўлган корхоналарга ҳам қўлланилиши мумкин. Уларнинг хорижий инвесторлар назарида инвестицион жозибadorлигининг ошишига сабабчи бўлиши мумкин экан.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Sclar, Elliot, 2000. Вы не всегда получаете то, за что платите: экономика приватизации. Ithaca, Нью-Йорк: Издательство Корнелльского университета.

2. Savas, ES 1987. Приватизация: ключ к лучшему правительству . Чатем, штат Нью-Джерси: Чатем Хаус.

3. Андреев В. Российская приватизация: подходы и последствия. Вопросы экономики № 6, 2004; Россия – 2015 / Под ред. акад. Л.И. Абалкина. М.: ММВБ, 2000; Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства: Учебник. М.: НОРМА, 2001;

4. Бердиев Р.Б. Роль приватизации в привлечении иностранных инвестиций (на материалах Республики Таджикистан): дис. – Таджикский государственный аграрный университет, 2006. - С. 135.

5. С.Э. Элмирзаев, Б.Ш. Маматов Давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув - Иқтисодиёт ва таълим №1. 2020;

6. Mikhail Khamidulin, Dilfuza Rakhimova, Shakhlo Abdullaeva, Muyassarhon Ganieva, and Bahramjon Mamatov. Successful privatization of state property: factors and their impact on efficiency.

ДАВЛАТ УЛУШИ МАВЖУД АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЁТДАГИ РОЛИ

Хайдаров Бахтиёр Халимович

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчи
b.khaydarov1@gmail.com*

Аннотация

Мақолада давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятларининг иқтисодиётдаги роли юзасидан чет эл олимларининг қарашлари, республикада фаолият кўрсатаётган акциядорлик жамиятларининг иқтисодиётдаги ўрни кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятлари, корпоратив бошқарув, ялпи ички маҳсулот, стратегик соҳалар

Кўплаб мамлакатларда стратегик аҳамиятга эга коммунал, транспорт, энергетика ва бошқа соҳаларда фаолият кўрсатаётган давлат улуши мавжуд